

Om källpublikationens låga status

OSKAR SJÖSTRÖM*

Försvarshögskolan

Historien är liksom vägvisaren och sjelfva ögat uti archivet och archivet är historiens fatebur, så att ingendera kan umbära den andra.

Jacob Wilde, rikshistoriograf (1728)

Den här personligt präglade essän har sitt upphov i ett brev som av en tillfällighet hamnat i min ägo. Det är skrivet av arkivarien Sten Landahl (1902–1993) och adresserat till uppsalaprofessorn Sten Carlsson (1917–1989) den 29 januari 1976. Det hamnade hos mig när jag för ett antal år sedan köpte en komplett svit av *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med 1719* (32 delar, utgivna 1875–1982) som visade sig ha hört till Carlssons privata bibliotek. Brevet ifråga låg instuckat mellan inlagan och pärmens bakre insida i del 31 – som Landahl var utgivare av – och av innehållet framgår det att Landahl själv var den som postat volymen till Carlsson. Men det är inte allt. Landahl ber även Carlsson att skriva en understreckare för att uppmärksamma den ”omfattande utgivningsverksamhet” av riksdagsprotokoll från 1700-talet som sysselsatt honom och andra i flera decennier. Arbetet hade, påpekade Landahl, inte rönt något medialt intresse sedan 1935, då Nils Ahnlund i just en understreckare recenserat den första volymen av adelsprotokollen som den då 29-åriga Landahl förestått utgivningen av (del 20, 1934).

Carlsson hörsammade faktiskt Landahls vädjan och författade en text som publicerades i *Svenska Dagbladet* den 4 januari 1977 med titeln ”1700-talet speglar i ständernas protokoll”. Ett maskinskrivet manus till

Essän har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

* Doktorand i historia och adjunkt i ledarskap och ledning vid Försvarshögskolan.

Frihetstidens riksdagsprotokoll

Frihetstidens parlamentariska liv tillhör de märkligaste företeelserna svensk historia. Under ett tidevarv, då starka feodala tendenser ännu härskade runt om i Europa och bönderna i många länder var livegna, deltog svenska minuthandlare, hantverkare och småbrukare i de politiska debatterna och besluten. Inte ens det brittiska underhuset hade en folklig förankring ^{ov} med samma bredd som den svenska.

Huvudkällan för kunskapen om detta riksdagsliv är de fyra ståndens protokoll. I dem speglas inte bara det rent politiska skeendet utan också mycket av den svenska vardagen i stad och land. Den nutida svenska riksdagen har visat sig förstå värdet av dessa dokument. På riksdagens bekostnad och Riksgäldskontorets uppdrag pågår sedan länge en omfattande utgivning. Protokollen har blivit självklara underlag för vetenskaplig forskning, men det bakomliggande utgivningsarbetet har knappast blivit ~~berättat~~ ^{uppkänt} till sitt fulla värde.

Utgivandet av högvärdiga prästeståndets protokoll har gått trögast. Protokoll från ^{den} karolinska tiden har publicerats under senare decennier, men för frihetstidens del har ingenting nänt sedan 1921, då protokollen från riksdagarna 1719-23 framlades. Det är därför ett viktigt framsteg, när fildr Axel Norberg nu publicerat protokollen från riksdagarna 1726/27 och 1731 jämte vissa bilagor.

En huvuduppgift för 1700-talets prästerskap var att bekämpa "dex ^{sc} sk. pietistiska", ~~man undvek själva ordet~~ vilkas verksamhet åtminstone i sina mera radikala varianter hotade både den rena läran och det lutherska läroståndet. Uttrycket "en fri religionsutövning" hade ingen vacker klang i dåtida prästerliga öron. Ärkebiskop Johannes Steuchius varnade 1731 eftertryckligt för en dylik frihet såsom skadlig och ~~kän~~skande för den rena evangeliska läran och den allmänna säkerheten. I det stora hela hade man läget under kontroll.

Samtidigt bekämpades vanlig mänsklig syndfullhet. Vid 1726/27 års

FIGUR 1, ovan. Sida ur Sten Carlssons maskinskrivna understreckarmanus (i förf. ägo).
FIGUR 2, till höger. Sten Landahls brev till Sten Carlsson (i förf. ägo).

Bromma den 29. jan. 1976.
För att kunna svara på dina frågor om de protokoll som utgavs av riksdagen under 1700-talet, har jag varit tvungen att gå tillbaka till arkivet för att se till att jag har fått fram alla de protokoll som utgavs under denna tid. Detta har varit en lång och svår process, men jag har nu lyckats få fram alla de protokoll som utgavs under denna tid.

Professor Sten Carlsson

Uppsala.

Eroder.

Samtidigt med att jag sänder Dig denna protokollsvolym, vill jag göra Dig en fråga. År 1935, den 14 mars, skrev Nils Ahnlund en understreckare i Svenska Dagbladet med titeln "Våra gamla riksdagsprotokoll". Därin redogjorde han, med anledning av Adolf Wallerius motion om publiceringen av våra otryckta ständsprotokoll, för det handskriftliga läget och för vad som intill 1935 hade publicerats. Dessutom recenserade han även av mig då nyligen utgivna första delen av adelns protokoll vid 1760-1762 års riksdag.

Under nästan 41 år har, mig veterligen, ingen av de stora Stockholmstidningarna observerat den betydande utgivningsverksamhet, som bedrivits av riksdagen genom riksgäldskontoret. Endast i en del lokaltidningar har bl. a. genom Ragnar Olsson delar av de utgivna bondeständsprotokollen omtalats.

Utöver den nu översända volymen ha, som Du vet, den senaste tiden trä andra protokollsvolymer utgivits, nämligen Axel Norbergs Präs-

teståndets protokoll 1726-1731 och Nils Stafs Borgerståndets protokoll 1741-1742. Min fråga till Dig är nu, om icke Du skulle vilja ha vänligheten att i en understreckare i Svenska Dagbladet skriva om vad som gjorts sedan 1935 i fråga om utgivningen av ständsprotokollen. Alla utgivarna skulle givetvis vara Dig tacksamma härför.

Om Du skulle önska någon vidare information i ämnet, står jag mycket gärna till tjänst därmed. Skulle Du önska en kopia av Ahnlunds artikel, men det är väl obehövt, kan jag ordna xeroxkopia, då jag har urklipp av den.

Jag är Dig tacksam för några rader till svar.

Hjärtliga hälsningar.

Din tillgivne

Sten Carlsson

denna text med rättelser av Carlssons hand låg även det instuckett tillsammans med Landahls brev i ovan nämnda volym. I texten beskrivs ståndsprotokollen som en veritabel skattkammare. ”Det krävs”, menade Carlsson, ”bara elementära kunskaper och en gnutta fantasi för att läsningen av dessa publikationer skall ge ett rikt utbyte: de mest skilda sidor av 1700-talets samhällsliv och vardagsproblem blir här belysta på ett åskådligt sätt”. Han dristar sig rentav att kalla protokollserierna för ”huvudkällan” till epokens politiska liv.¹ Detta må ha varit en stilistisk överdrift men som historiker med 1700-talet som främsta intresse är det ändå lätt att nicka instämmande. Åtminstone är det ju en ynnest att ha detta centrala källmaterial så lättillgängligt, i behändigt format och försett med innehållsförteckning, kommentarer och register vilket besparar varje forskare mycket tid och möda. Men som Landahl själv antyder bygger denna förmån emellertid på ett omfattande och krävande arbete som mestadels pågått i det fördolda utan att få särdeles stor tacksamhet tillbaka.

Transkriberingen och publiceringen av 1700-talets ståndsprotokoll är ett monumentalt projekt som ännu inte är fört till fullbordan.² Man kan få en uppfattning om uppgiftens storlek bara genom att se på Landahls verksamhet. Han hade anställts för att förestå utgivningen av adelsprotokollen 1932, men det skulle alltså dröja 50 år innan den sista delen blev klar. Parallellt med detta arbete gav han förutom en del mindre källor även ut bondeståndets protokoll, som totalt kom att omfatta 13 delar, utgivna 1936–1986. Sammanlagt handlade det om 26 volymer eller omkring 20 000 sidor – en osannolik publikationsbedrift. Alla forskare som transkriberat stora mängder handskrivet källmaterial vet vilket tidsödande och tålmodskrävande jobb det är, i synnerhet när citeringarna till varje stavelse måste följa originalet. Lägg därtill att de tryckta protokollsvolymerna – till skillnad från forskarens lösa excerpter – ska förses med förklaringar och register, varav framför allt personregistret till bondeståndets protokoll måste ha varit mardrömslikt att sammanställa med tanke på svårigheterna att finna tillförlitlig information. Ett livsverk med andra ord, till historievetenskapens odelade fromma.

”Tyvärr är utgivningsarbete av det slag som Sten Landahl ägnade sig åt något som historiker har lätt att se ned på”, skrev svärsonen Axel Nor-

1. Sten Carlsson, ”1700-talet speglat i ständernas protokoll”, *Svenska Dagbladet* 4/1 1977.

2. Det är präst- och borgarståndens protokoll som ännu inte är färdiga.

berg i en runa efter Landahls frånfälle. Norberg arbetade själv med att ge ut prästeståndets protokoll och hade för övrigt därför blivit nämnd i Landahls brev till Carlsson. "Det händer", fortsatte han, "att författarna av vetenskapliga undersökningar använder sig av de tryckta ståndsprotokollen utan att ens ange vem som givit ut dem".³ Även Sten Carlsson gav uttryck för samma uppfattning. I en mening i understreckaren som inte kom med i tryck skrev han: "Protokollen har blivit självklara underlag för vetenskaplig forskning, men det bakomliggande utgivningsarbetet har knappast blivit uppskattat till sitt fulla värde".⁴

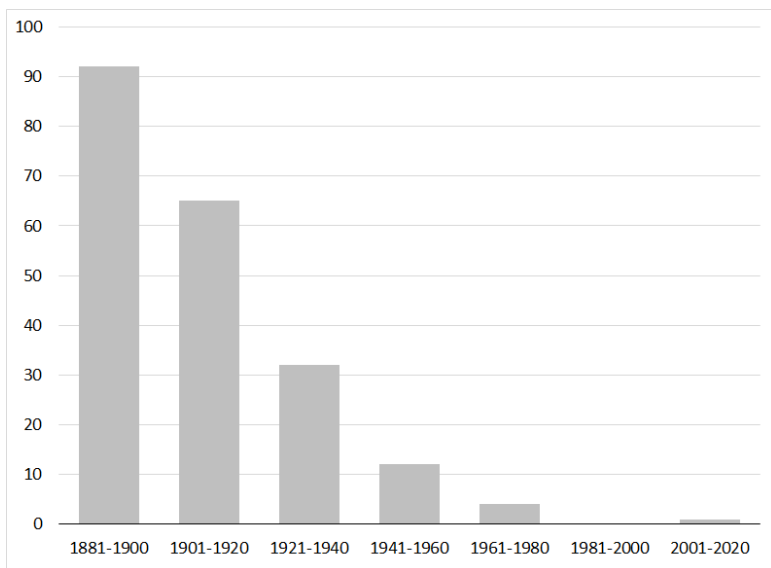
Detta stämmer väl överens med mitt eget intryck. Historiker tar gärna del av tryckt källmaterial men verkar inte vilja befatta sig med utgivningsarbete själva. Att lägga tid och möda på att transkribera och bearbeta källor för publicering framstår kanske inte som en del av en historikers vetenskapliga arbete över huvud taget. Men en sådan attityd är både olycklig och orättvis. I det följande vill jag resonera kring källpublikationens låga status och varför detta förhållande är problematiskt. Jag menar att utgivning av källor på flera sätt kan främja historieforskningen och att historiker därför i högre grad borde ägna sig åt, uppmuntras till och tillåtas att publicera källmaterial som en självklar del av det vetenskapliga arbetet, till exempel i den här tidskriften. För att det ska bli möjligt måste det emellertid till en förändring i inställningen till källpublikationer som vetenskapliga produkter. I detta avseende blir det också nödvändigt att koppla diskussionen till den komplicerade frågan om digitaliseringens möjligheter och begränsningar. Men först ska jag göra en kortfattad tillbakablick på källpubliceringens historia i Sverige.

Källpublikationen och den moderna historievetenskapen

Jag återvänder ofta till äldre årgångar av *Historisk tidskrift* och har därför sviten 1881–1964 uppställd i en av hemmabibliotekets bokhyllor. Nyare nummer, däremot, är och blir löpande placerade i garaget. Skålet är inte att de senare på något sätt är ointressanta utan framför allt att de äldre innehåller tryckt källmaterial som för mig är behändigt att ha nära till hands. Det hör kanske till saken att mitt huvudintresse är 1700-talets politiska och militära förhållanden som, sanningen till sägandes, var ett

3. Axel Norberg, "Sten Landahls avskriftsamling", *Arkiv, samhälle och forskning* 1:1996 s. 36.

4. Sten Carlsson, "Frihetstidens riksdagsprotokoll", maskinskrivet manus i förf. ägo.

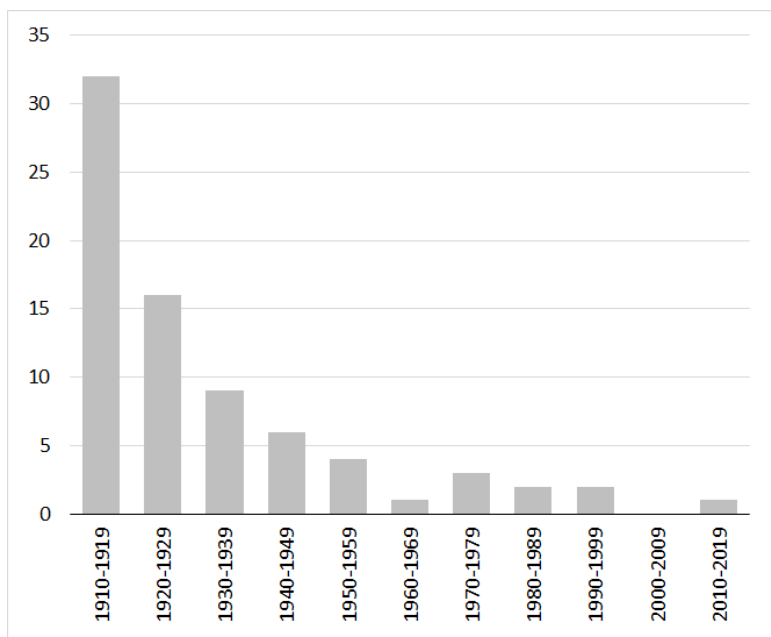
FIGUR 1. Källpublikationer i *Historisk tidskrift* 1881–2020

ämne med tydlig överrepresentation i historieskrivningen decennierna innan och efter sekelskiftet 1900 – inte minst vad gäller den karolinska tiden. Men jag tror inte att jag är ensam om iakttagelsen att historiker-nas engagemang för källpublikationer generellt har minskat över tid.

Det finns säkert flera olika sätt att åskådliggöra denna förändring på men jag bestämde mig för att gräva där jag står och att ta reda på hur utgivningen av källor har sett ut i *Historisk tidskrift* över tid genom att helt enkelt räkna antalet gjorda källpublikationer. Resultatet (se figur 1) påvisar en tydlig nedgång.⁵ Det finns emellertid en del andra utvecklingslinjer som figuren inte visar och som kan vara värda att nämna som hastigast. Redan på 1920-talet märks tydligt att källpublikationerna blev färre. Men det skedde inte någon synbar förändring i antalet artiklar som lyfte fram och diskuterade specifika källor, och de källkritiska

5. Det bör nämnas att jag endast har räknat så att säga rena källpublikationer och inte artiklar som beskriver eller endast gör utdrag ur ett källmaterial. Varje post har därför underkastats en kvalitativ bedömning. Till exempel har jag inte räknat texter som Adam Lewenhaupts "Utdrag ur Carl Magnus Drakes dagbok" (*Historisk tidskrift* 1901). Jag har heller inte räknat med källor som tryckts i form av bilagor till artiklar, vilket också var vanligt förekommande i de äldre årgångarna.

FIGUR 2. Källpublikationer i Karolinska förbundets årsbok 1910–2019

diskussionerna kring olika urkunder ökade istället (givetvis en följd av det då trendande positivistiska kunskapsparadigmet). Liksom de flesta källpublikationer hamnade den typen av inlägg under innehållsrubriken "Strödda meddelanden och aktstycken", som fanns kvar fram till 1961. Det är först vid denna tid som det tydligt syns att källornas plats i forskningsdiskussionens centrum alltmer övertas av teoriorienterade debatter för att senare nästan helt försvinna, en observation som rimmar väl med Pär Frohnerts undersökning av användningen av arkivmaterial i tidskriftens uppsatser 1960–2000.⁶ Av nyfikenhet gjorde jag därför även en jämförelse med en annan periodisk tidskrift som jag har tillgång till hemma, nämligen *Karolinska förbundets årsbok* (1910–). Resultatet (se figur 2) blev då likartat.

6. Pär Frohnert, "Arkivmaterialet och de svenska historikerna: En studie av Historisk tidskrift 1960–2000", i Kerstin Abukhanfusa (red.) *Av kärlek till arkiv: Festskrift till Erik Norberg* (Stockholm 2002) s. 161–166.

Jag tror i likhet med tidigare iakttagelser, som Frohnerts ovan, att källpublikationens borttynande ur tidskrifter som *Historisk tidskrift* är symptomatiskt för en sedan länge pågående separation mellan historiefprofessionen och arkiv- och biblioteksväsendet. Detta ska jag emellertid återkomma till längre fram. Poängen här är att historiker under 1900-talet tenderat att avlägsna sig från källpublicering som en del av det vetenskapliga arbetet.

Vid tidpunkten för *Historisk tidskrifts* tillblivelse 1881 sågs sammanställande och offentliggörande av källmaterial däremot som ett av historikeryrkets kärnsysslor, möjligen den allra viktigaste. Att publicera alltifrån en hel arkivserie till enskilda dokument – rentav endast ett fragment – betraktades som självklart även för disputerade och seniora forskare. Under en period var det till och med möjligt att lägga fram en avhandling som i allt väsentligt var en källutgåva. Utgivningen skedde urskillningslöst och med påtaglig upptäckarglädje. I en artikel från 1886 skrev redaktören för *Historisk tidskrift* och sedermera riksarkivarien Emil Hildebrand att något av det mest kännetecknande för den tidens historieforskning var ”den ifver”, som han uttryckte det, ”hvarmed man drager fram i ljuset historiska texter och urkunder af alla slag”.⁷

Utgivningen av historiska källor var visserligen redan vid den här tiden en gammal tradition. När Antikvitetskollegium inrättades på 1660-talet stadgades att en av dess uppgifter skulle vara att trycka gamla dokument som kunde kasta ljus över den svenska statens och kyrkans tillkomst och äldre historia. Men det var först på 1700-talet som en mer ordnad källpublicering uppstod. Som Samuel E. Bring påpekat övergick initiativet nu till privata utgivare som med ekonomiskt stöd från enskilda donatorer eller helt enkelt oavlönat lät publicera en stor mängd dokument och urkunder, dock mestadels okritiskt och utan större systematik. Man bör nog så här i efterhand ha överseende med det och betänka den viktiga insats som arbetet trots allt medförde. ”Framför allt”, skrev Bring, ”hava de vidmakthållit, befördrat och ökat det historiska intresset samt genom sin verksamhet i många fall räddat historiska handlingar undan förstörelse”.⁸

7. Emil Hildebrand, ”Svenska publiceringar af historiska handlingar”, *Historisk tidskrift* 6 (1886) s. 317. Hildebrand var för övrigt redaktör för *Historisk tidskrift* och senare ordförande för Svenska Historiska Föreningen.

8. Samuel E. Bring, *Bibliografisk handbok till Sveriges historia* (Stockholm 1934) s. 133.

Men det var på 1800-talet som källpublikationerna kom att få en mer storskalig och planmässig utformning. Istället för att förlita sig på privata finansärer kom mycket av utgivningsverksamheten nu att ske genom olika föreningars och sällskaps försorg, för att sedan bli alltmer centraliserade och statsfinansierade under århundradets andra hälft. Ett av de mest ikoniska utgivningsprojekten som sjösattes redan 1829 var *Svenskt diplomatarium*, som i dag handhas av Riksarkivet och som är vår äldsta ännu fortlöpande källpublikation. Man kan knappast heller förbigå att nämna Kungliga samfundet för utgivande av handlingar rörande Skandinaviens historia, som initierades av handskriftsamlaren Adolf Ludvig Stierneld (1755–1835) redan 1815 och som formaliserades 1821. Samfundet är framför allt känt för de viktiga källserierna *Handlingar rörande Skandinaviens historia* (1816–1860) och *Historiska handlingar* (1861–1979). Det publicerar fortfarande källskrifter i serien *Handlingar* (1972–) och är en av få kvarvarande bastioner som värnar de gamla utgivningstraditionerna. Andra institutioner som kom att initiera omfattande och regelbundna källpublikationer var förutom Riksarkivet och Riksdagen även Stadshistoriska institutet, Svenska fornskriftssällskapet, Utrikesdepartementet och Kungl. Vitterhetsakademien.

Den parallella utgivningsverksamheten från enskilda, föreningar och statliga myndigheter skapade en livaktig nebulosa ur vars virvlande stoff den moderna svenska historievetenskapen tog skepnad och form. Ämnet har sedan dess utan tvekan gjort enorma framsteg, men det tycks uppenbart i dag att dessa landvinningar också har inneburit ett tydligare avlägsnande från den källpublicerande kärnan. Vetenskapliggörandet av historieämnet genom den positivistiska kunskapssynen och stränga källkritiska metoden i början av 1920-talet var ett nödvändigt purgatorium för disciplinen men förtog en del av den bekymmersfria skattjaktstämning som Hildebrands generation haft nöjet att erfaras. Den känslan får man i alla fall av att läsa den konservativa uppsalaprofessorn Ludvig Stavenows (1864–1950) femtioårskrönika över *Historisk tidskrift*. I den vittnar han om "en viss avmattning" i innehållet som han dels tillskriver ett minskat intresse för historiska studier till följd av första världskrigets förödelse, dels den nymodiga textkritikens "specialforskning" och ointresse för övergripande synteser.⁹

9. Ludvig Stavenow, "Historisk tidskrift och den historiska vetenskapen i vårt land under ett halvt sekel", *Historisk tidskrift* 51 (1931) s. 35.

Denna disciplinära pypunktering kom även att drabba källpubliceringen. Till viss del berodde detta på utgivningsverksamheten själv. I en utredning som publicerades i *Historisk tidskrift* 1949 konstaterades att det fanns påtagliga brister i utgivningens organisation som framför allt bottnade i osäker finansiering till följd av alltför ambitiöst tilltagna publikationsprojekt. "Den största bristen i det nuvarande utgivningsarbetet är", hette det, "att ett så stort antal företag igångsatts utan att garantier skapats för deras fortsatta finansiering". När det krisade drogs bidragen helt enkelt in, varpå utgivningen avstannade. Med andra ord hade utgivningsverksamheten tagit sådana väldiga proportioner att det var svårt att hålla alla projekt i rörelse samtidigt. Därutöver uppmärksammade utredningen "den rovdrift med högt utbildad arbetskraft som fortgår i de s.k. lärda verken" och som innebar att de vetenskapliga sysslorna prisgavs till förmån för administrativa sysslor som upptog merparten av arbetstiden. Utan extern finansiering som kunde frigöra regelbundet avsatta transkriberingstimmar var utgivningsprojekten dömda till en närmast orörlig existens. I en formulering som fortfarande känns mycket aktuell heter det att "de bästa vetenskapliga krafterna äro dömda att offra det mesta av den tid som skulle kunna användas till fri vetenskaplig verksamhet åt förvärvsarbete av olika slag".¹⁰

Historiker och deras källor

Det ligger säkerligen mycket i att historiker har alltför lite tid till övers åt det som borde vara kärnverksamhet: att läsa, skriva och sitta i arkiv. Den stränga akademiska karriärens krav på meritering och publiceringar lämnar ofta ett mycket litet fönster över till empiriska djupdykningar. Men detta förhållande kan inte i sig förklara källpublikationens kraftiga tillbakagång. En viktig delförklaring är också de radikala förändringar som ämnet som sådant genomgått under många decennier med ett tydligt närmande till samhällsvetenskapliga teoribyggnader, livligt laborende med nya perspektiv, metoder och materialtyper, processer som inte alltid ägt rum utan smärtsamma inre stridigheter men som ofta till det bättre har fört ämnet framåt. Nydaningarna har också ställt nya krav på anpassning av de forum som historikerna rör sig i. Redan på slutet av 1960-talet gjordes exempelvis *Historisk tidskrift* om till en mer ut-

10. Sven Tunberg, Bertil Boëthius & Eli Heckscher, "Utredning angående publiceringen av svenskt historiskt källmaterial", *Historisk tidskrift* 69 (1949) s. 161–162.

talad idé- och debattplattform, vilket ytterligare kringskar möjligheten för källpubliceringar och innebar – med Erik Lönnroths egna ord – ”att uppsatserna i stor utsträckning fick karaktären av programartiklar”.¹¹

En negativ konsekvens av de många förändringarna tycks vara att historikernas förhållande till och kunskaper om arkiven och deras bestånd successivt försämrats. Om historikern och arkivarien på Emil Hildebrands tid knappast gick att åtskilja har rollerna blivit betydligt mer differentierade i dag. Historikern och arkivarien är experter på olika områden och behöver inte nödvändigtvis ha några beröringspunkter: de är tjänstemän verksamma i besläktade men tydligt avgränsade skrån vars möten mer präglas av transaktion än interaktion. Som Maria Cavallin-Aijmer och Samuel Edquist påtalar i en intressant artikel om separationen mellan historiker och arkiv är det i dag två världar som inte riktigt förstår varandras krav och verklighet. Framför allt har historiker i dag ofta en skev bild av arkivväsendets moderna kärnsysslor vilket leder till orimliga förväntningar och anspråk. Det smärtar att höra, men ur arkivalisk synpunkt är historiker endast en av många användare vars behov till och med kan te sig orimliga och föråldrade.¹²

Självklart ligger mycket av förklaringen till detta förhållande även i historikernas egna prioriteringar. I en bok som kom ut 2017 slår historikerna Erik Wängmar och Malin Lennartsson larm om denna pågående alienationsprocess, som tycks ha skapat en sådan klyfta att historiestuderande inte längre begagnar arkiv över huvud taget. Genom undersökningar av doktorsavhandlingar och examensarbeten i historia 1959–2015 konstaterar de en nedgång av antalet arbeten som bygger på otryckt källmaterial, särskilt under 2000-talet. Även om minskningen än så länge inte är dramatisk så delar jag författarnas uppfattning om att utvecklingen i sig utvisar en oroande tendens.¹³

Innebär då ett minskat nyttjande av arkiv och otryckta källor att historikerna blir sämre? Jag tror det. Att sitta med ett källmaterial handlar inte bara om att utvinna fakta från dammiga och svårlästa dokument

11. Erik Lönnroth, ”Två decennier”, *Historisk tidskrift* 100:1–2 (1980) s. 191.

12. Maria Cavallin-Aijmer & Samuel Edquist, ”Historikerna och arkiven i teori och praktik”, i David Ludvigsson & Martin Åberg (red.), *Historikern i samhället: Roller och förändringsmönster* (Möklinta 2021).

13. Erik Wängmar & Malin Lennartsson, *Historikerna och källorna: Om användning av otryckt källmaterial i doktorsavhandlingar och examensarbeten i historia* (Malmö 2017) fr. a. s. 35, 80–84. Se även Marie Lennersand, ”Historikern som arkivarie”, *Arkiv, samhälle och forskning* 2 (2008) s. 62–65.

som sedan med större eller mindre finesse kan planteras in i en färdigdisponerad text. Det handlar om att skaffa sig kunskap om materialet som sådant, om det arkiv det tillhör och vilka andra samlingar som kan vara relevanta att studera i anslutning till det. Och det handlar förstås också i någon mån om att kartera den arkivaliska infrastrukturen i syfte att utvecklas som forskare och inte minst som historiker.

Självklart har man som studerande inte alltid tid eller möjlighet att tröska igenom drivor av handskrivna dokument, men själva arbetet i arkivet är i sig en värdefull lärdomsprocess som gör den enskilde bättre på ett hantverk som traditionellt varit historievetenskapens signum. Den information som till sist hamnar i en uppsats eller avhandling är som regel endast en skärva av den totala kunskapsmassan som arkivstudierna genererat och – sannolikt i de flesta fall – banat väg för nya spännande forskningsprojekt i framtiden.

Wångmar och Lennartsson avslutar sin undersökning med en åtgärdsplan i sex punkter för grundutbildningar i historia som ska tjäna till att uppmuntra studenter att söka sig till arkiven och upptäcka tjustningen med att hantera otryckta källor i original. Det handlar om att införa moment av arkivkunskap och arkivbesök; att införa träning i handskriftsläsning; att ge vägledning i användningen av arkivens databaser; att uppmuntra användning av otryckt material i examensarbeten; att erbjuda bidrag för arkivvistelser; samt att erbjuda studentrabatt för kopiering och scanning.¹⁴ Samtliga är givetvis goda förslag, men är de tillräckliga? Jag tror inte det. Tanken med åtgärdsplanen är att grundnivåstudenternas erfarenheter av arkivstudierna ska spridas *underifrån* till högre nivåer likt ringar på vattnet när de går vidare till mer avancerade nivåer. Men detta är enligt min mening inte en framkomlig väg.

Vad som behövs är en fungerande och redan etablerad överbyggnad som inte bara uppmuntrar till utan ger verkliga incitament till arkivstudier, om det är vad man eftersträvar. Wångmar och Lennartsson uppmärksammar själva att det finns ett inbyggt underläge för de studenter och doktorander som till äventyrs ger sig i kast med handskriftsmaterial eftersom det ofta kräver en betydligt större arbetsinsats. Jag tror därför det är viktigt att finna sätt att handskas med den typen av obalans *uppifrån*, exempelvis genom att sänka kraven på teoretisk koppling för

14. Wångmar & Lennartsson (2017) s. 83.

uppsatsstudenter som väljer ett ämne som kräver arkivstudier. Kanske skulle ett godtagbart uppsatsarbete bestå i att transkribera och i enlighet med vissa principer för tolkning och återgivning presentera ett specifikt källmaterial? Detta skulle i sig innebära att synen på vad en historievettenskaplig text är måste omvärderas i riktning mot mer traditionella historiepraktiker och att möjligheterna till publicering av dylika alster ställs öppna, till exempel i denna tidskrift.

Källpublikation eller digitalisering? En avslutning

Vad är en källpublikation? Det kan tyckas vara en märklig fråga att ställa sig i slutet av en text som genomgående syftat till att höja dess fallna status. Att försöka sig på en exakt definition tror jag inte är fruktbart, men kärnan ligger i den avancerade grad av bearbetning som en källpublikation utgör i jämförelse med att till exempel fotografera eller kopiera ett källmaterial. Det handlar om transkribering, förstås, som kommer att göra texten allmänt tillgänglig, men ännu mer om att läsa och tolka en text på djupet, förstå dess tillkomstsammanhang och väg till arkivet, att placera den i ett tidsrumsligt sammanhang, förse den med förklarande inledning, vägledande kommentarer där något är otydligt och vid behov ett register; men också låta den stå på så pass egna ben att den fortfarande är fullt användbar för framtidens forskare.

En närliggande invändning kan då vara att digitalisering av arkivsamlingar gör den typen av publiceringar onödiga och obsoleta. Varför spilla dyrbar tid på att publicera otryckt källmaterial när det ändå finns tillgängligt online? Och varför ska man bemöda sig om att göra ett material mer lättläst för andra? Bör det inte rentav vara kontraproduktivt att – om avsikten är att få fler intresserade av arkiv – göra källor tillgängliga i tryck? Digitalisering medför utan tvekan många fördelar, inte minst vad gäller källornas tillgänglighet och beständighet, men det är knappast kriterier som bör ligga till grund för vetenskaplig källpublicering. Det är i sammanhanget viktigt att minnas att det material som tillhandahålls digitalt endast utgör en skärva av arkivbestånden. Det är givetvis en stor fördel att stora mängder material finns tillgängligt online i olika sökbara databaser, men övertron på digitaliseringens möjligheter avseende tillgång innefattar som Cavallin-Aijmer och Edquist påvisat flera paradoxer. När digitalisering blir till ett mantra och självändamål snävas perspektiven snarare av än vidgas och när det ropas efter digitalisering

och att ytterligare resurser omfördelas till sådana projekt, leder det till minskning av den fysiska tillgängligheten.¹⁵ Det innebär att framtida historisk forskning kan bli mer beroende av det arkivbestånd som finns tillgängligt digitalt, vilket bildligt knappast motsvarar en hink vatten hämtad från en vidsträckt ocean. Även med en mångfaldigt snabbare digitaliseringstakt skulle detta förhållande knappast kunna förändras nämnvärt inom överskådlig tid.

På vilket sätt skulle då källpublikationen vara annorlunda? Medför inte också den att historikerna gör sig mer beroende av tryckta källor istället för att sitta på arkiv? För det första menar jag att historiker självklart ska nyttja de fördelar som digitalisering kan medföra, men heller inte blunda för begränsningar och fallgropar. För det andra är det inte rimligt att jämföra digitalisering av källor med den typ av utgivningsarbete som till exempel Sten Landahl ägnade sig åt. Att scanna dokument och göra dem åtkomliga online är inte att *tillgängliggöra* dem i den mening jag talar om. Källpublikationen fordrar nämligen ett arbete i arkivet och är därmed en kunskapsproducerande uppgift i sig själv, oavsett hur andra kommer att nyttja den.

Källpublikationen fungerar i detta avseende inte i första hand som ett alternativ till arkivet utan som ett slags bro mellan forskare och arkiv, en text som kan och historiskt sett har skapat intresse och nyfikenhet för arkivforskning och arkiven som institutioner. Att under vetenskapliga kvalitetskrav ges möjlighet att bearbeta och publicera otryckt källmaterial som del i ett utbildningsmoment, ett forskningsprojekt eller bara som ett sätt att dela med sig av ett märkvärdigt arkivfynd, skulle kunna vara ett sätt att göra arkivstudier mer belönande för den enskilde och därmed bli mer intressant. Det torde fungera utmärkt som diskussionsunderlag och leda till korsbefruktning mellan forskningsprojekt samt skapa större transparens inom ämnet för hur vi faktiskt arbetar med och tolkar våra källor.

Sten Landahl blev själv aldrig färdig med sin doktorsavhandling, trots att han hade långt gångna planer i den riktningen. Tydligen består hans efterlämnade avskriftssamling från en rad olika arkiv om de politiska förhållandena under frihetstidens tidigaste år av inte mindre än 20 voly-

15. Cavallin-Aijmer (2021) s. 146–151. Jfr Malin Lennartsson, Linda Oja, Claes Westling & Erik Wängmar, "Arkiven och historikerna", *Historisk tidskrift* 140:3 (2020) s. 543–545.

mer.¹⁶ I historieforskningens snabba vindkast kan en doktorsavhandling emellertid snabbt föråldras och glömmas bort på grund av skiftande teoretiska trender. Men ett empiriskt grundarbete kan ofta bli bestående oberoende av vilka intressen som för tillfället dikterar anslagspolitiken. I den meningen är en källpublikation nästan tidlös, även om utgivaren själv har haft en tendens att försvinna i det vetenskapliga bruset. Detta är emellertid inte ett förhållande som måste bli bestående och som en första åtgärd bör vi som forskarkollektiv bli mer generösa när det handlar om att framhålla de själar som ligger bakom de källpublikationer vi använder. I detta avseende är Sten Landahl ett slags okänd soldat, på vars livslånga uppoffring så många nuvarande och kommande generationer forskare kan bygga vidare på.

16. Norberg (1996) s. 38–39.